

2.

EEN UNIEK EXPERIMENT

DE PVV ALS PARTIJORGANISATIE

Koen Vossen

Geert Wilders heeft in de afgelopen vijftien jaar niet alleen opzien gebaard met zijn uitspraken en optreden, maar ook met de organisatievorm die hij heeft gekozen voor de Partij voor de Vrijheid. Formeel is de pvv niet meer dan de Vereniging Groep Wilders, op 30 maart 2005 opgericht door Geert Wilders en de op 20 november 2004 opgerichte Stichting Groep Wilders. Deze vereniging kent nog steeds slechts één natuurlijk lid, omdat Wilders direct een ledenstop heeft doorgevoerd die tot op de dag van vandaag van kracht is. Daarmee is de pvv de eerste 'ledenloze' partij in Nederland, terwijl er ook internationaal slechts enkele voorbeelden bekend zijn van partijen die dit organisatiemodel hebben gekozen.¹ Geen van die partijen heeft echter zo veel stemmen en zetels in zoveel verschillende volksvertegenwoordigende organen weten te krijgen als de pvv.

De geschiedenis van de pvv als partijorganisatie kan dan ook gezien worden als één groot experiment met een tot dusverre nog onbekend soort partijmodel. In deze bijdrage zullen de achtergronden van en de resultaten met dit partijorganisatorische experiment worden besproken. Makkelijk is dit niet, aangezien de pvv geen ledenblad of openbare vergaderstukken kent en er vanuit de partij tot dusverre nooit enige bereidheid is getoond om mee te werken aan enig onderzoek. Wel hebben in de afgelopen jaren verschillende uitgetreden pvv-Tweede Kamerleden in de media een boekje opengedaan over de gang van zaken in de partij, heeft een verslaggever undercover stagegelopen bij de pvv-Tweede Kamerfractie, en zijn er diverse interne mailwisselingen aan journalisten gelekt. Voor deze bijdrage is daarnaast gebruikgemaakt van een twintigtal vraaggesprekken die

tussen 2012 en 2015 met uitgetreden pvv'ers zijn gehouden. Aan het interviewen van dissidenten kleven natuurlijk allerlei methodologische bezwaren – hoe betrouwbaar en objectief zijn zij? – maar tezamen met de onderzoeksjournalistieke rapportages in diverse media vormen zij een voldoende stevig fundament voor een analyse van een uniek experiment in de geschiedenis van de politieke partij.

Van de nood een deugd

De ledenpartij wordt doorgaans als een belangrijke pijler van de parlementaire democratie beschouwd. Hoewel politicologen twisten over de macht en invloed van leden, zijn er weinigen die zich een parlementaire democratie zonder partijen met ledenorganisaties kunnen voorstellen. Zelfs in de door politieke entrepreneurs opgezette, zogeheten *business-firm parties* is er zoiets als een ledenorganisatie, alhoewel deze wel klein en weinig invloedrijk is.² Leden worden als onmisbaar beschouwd, omdat zij een aantal voor politieke partijen cruciale functies vervullen.³ Allereerst zijn zij zowel de voelsprietten als de ambassadeurs van de partij in de samenleving. Enerzijds maken leden reclame voor de partij in hun eigen omgeving en mobiliseren ze kiezers om te gaan stemmen, anderzijds geven zij de partijtop cruciale informatie over wat er leeft onder de burgers. Daarnaast vormt de ledenorganisatie het reservoir waaruit kandidaten kunnen worden gerekruteerd voor kieslijsten en politiek-bestuurlijke functies. Leden houden de partij draaiende door afdelingen op te zetten, campagnes te voeren, nieuwkomers te scholen en bestuurswerk te verrichten. Door al deze functies te vervullen kunnen leden tevens aantonen uit het juiste hout te zijn gesneden om namens de partij een politieke functie te bekleden. De grootste querulanten, brokkenmakers en ideologische dwaallichten kunnen er op die manier tijdig worden uitgefilterd. Daarnaast zijn partijen in financiële zin voor een groot deel afhankelijk van de contributies van leden, terwijl hun aanwezigheid er tevens voor zorgt dat de partij recht heeft op overheidssubsidie. Volgens de Wet financiering politieke partijen (Wfpp) hebben alleen partijen met minimaal duizend betalende leden recht op subsidie.

Er zijn dus genoeg redenen om als politieke partij leden toe te laten. Waarom heeft Wilders er dan voor gekozen om zijn pvv gesloten

te houden? Daarvoor heeft hij verschillende motieven genoemd, sommige praktisch, sommige meer principieel. De voornaamste is de angst dat de PVV hetzelfde lot zou zijn beschoren als de rechtspopulistische Lijst Pim Fortuyn (LPF). Deze viel na het wegvallen van zijn leider Pim Fortuyn uiteen in tal van elkaar bevechtende facties. Net als veel nieuwe partijen bleek de LPF een magnetische werking te hebben gehad op allerlei politieke avonturiers, ruziemakers en zakenlieden met een eigen agenda.⁴ Ook enkele figuren uit het kleine en versnipperde extreemrechtse milieu bleken actief in deze nieuwe partij. Alle conflictjes en onthullingen zorgden voor een vrijwel onophoudelijke stroom van negatieve publiciteit, die waarschijnlijk in belangrijke mate bijdroeg aan de snelle electorale ondergang van de LPF. Om dit scenario te voorkomen wilde Wilders de rijen in zijn nieuwe partij zo klein en gesloten mogelijk houden.⁵ Die mogelijkheid was er ook omdat de Nederlandse kieswet, anders dan bijvoorbeeld het Duitse *Parteiengesetz* het partijen zonder leden toestaat om deel te nemen aan de verkiezingen.

Een andere reden had te maken met het strenge beveiligingsregime waaraan Wilders sinds november 2014 is onderworpen. Hierdoor is het moeilijk om openbare bijeenkomsten en ledenvergaderingen te beleggen: alle bezoekers moeten van tevoren uitvoerig worden gescreend, terwijl de locatie dient te voldoen aan stringente beveiligingseisen. Dit maakt ook het zoeken naar de juiste mensen moeilijk. 'Als ik een kandidaat wilde spreken, moest dat gebeuren in zo'n geheim gehouden hotel, zes hoog, met agenten voor de deur van mijn slaapkamer', aldus Wilders eind 2005.⁶

Gaandeweg benadrukten Wilders en zijn rechterhand Martin Bosma echter ook meer principiële argumenten om de ledenstop te rechtvaardigen. In zijn boek *De schijn-élite van de valse munters* stelt Bosma dat ledenpartijen dankzij de moderne communicatiemogelijkheden achterhaald zijn.⁷ Internet biedt voldoende mogelijkheden om contacten te onderhouden, te communiceren en zich te informeren over wat er in het land leeft. Sterker nog, de ledenpartijen zijn dankzij de leden het contact met de samenleving steeds meer kwijtgeraakt, aldus Bosma, die als politicoloog is afgestudeerd. Deze leden zijn dikwijls wereldvreemde vergadertijgers die een achterhaalde visie op de samenleving hebben, waardoor ledenpartijen vaak met verkeerde voorstellen en kandidaten komen. Nieuwe ideeën en frisse kandidaten die beter

weten wat in de achterban leeft, komen door de logge partijstructuur zelden nog naar boven. De partijtop kan daardoor ook niet snel reageren op veranderende omstandigheden. Door hun dure huishouding zijn deze partijorganisaties bovendien sterk afhankelijk geworden van de subsidie die de overheid hen toestopt – dezelfde overheid die zij geacht worden te controleren. De ledenpartijen zijn daardoor feitelijk verworden tot instrumenten van de staat, die de werking van de democratie niet bevorderen maar juist verstoren. Het door de pvv gekozen organisatie-model van een ledenloze virtuele partij die niet afhankelijk is van subsidie is kortom democratischer en flexibeler, en past daardoor beter bij de nieuwe tijd.

Deze analyse was niet het product van wishful thinking, maar sloot voor een deel aan bij ook door professionele politicologen gesignaleerde problemen bij ledenpartijen.⁸ Wat Wilders en Bosma verder zal hebben gesterkt in hun overtuiging, is dat de keuze voor dit model in de eerste jaren verrassend goed uitpakte. In deze cruciale beginfase van haar bestaan had de pvv nauwelijks te maken gehad met interne conflicten of extreemrechtse infiltratie. De door Wilders hoogstpersoonlijk geselecteerde en getrainde parlementariërs onderscheidden zich door hun eensgezindheid en goede kennis van de mores van parlement en media. Met allerlei publiciteitsstuntjes, handig gebruik van sociale media, opzienbarende Kamervoorstellen en een permanente herhaling van de kernboodschap slaagde de pvv erin om ook zonder leden of dure verkiezingscampagnes haar boodschap tot in de verste uithoeken van het land te verspreiden. Het gebrek aan leden en financiële middelen stond electorale successen dan ook bepaald niet in de weg: de partij groeide van 5,9 procent bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 naar 15,5 procent bij de Kamerverkiezingen van 2010. Bovendien waren er weinig signalen dat de pvv-kiezers massaal stonden te popelen om actief te worden voor de pvv. Verschillende voorstellen om de pvv open te stellen voor leden ondervonden nauwelijks enige bijval. Zo kreeg het pvv-Tweede Kamerlid Hero Brinkman weinig steun toen hij een eigen voorkeurscampagne startte om de pvv van binnenuit te ‘democratiseren’, zoals hij het noemde. Zijn campagne om de partij open te stellen voor leden leverde hem in 2010 slechts een kleine 19.000 voorkeursstemmen op, ofwel net iets meer dan één procent van het pvv-electoraat. Ook de door de twee afgedankte pvv-kandidaten Oege Bakker en Geert Tomlow gestarte

beweging Vrienden van de pvv was geen succes. De beide initiatiefnemers hoopten dat hun beweging zo veel leden kreeg dat Wilders wel overstag moest gaan, maar op de vergaderingen kwam in de woorden van Bakker slechts ‘een halve man en een paardenkop’.⁹ Uiteindelijk moest hij teleurgesteld vaststellen dat ‘de achterban van de pvv niet geïnteresseerd is in een ledenvereniging, en geen behoefte heeft om deel te nemen, direct of indirect, aan de politieke discussies binnen de pvv’.¹⁰ Zo vormde het mislukken van dergelijke initiatieven voor Wilders en Bosma een verder bewijs voor de juistheid van hun keuze. Nadien klonk nog een enkele keer vanuit de pvv een pleidooi voor een ledenstructuur, onder meer van het Tweede Kamerlid Louis Bontes en senator Ronald Sörensen, maar in beide gevallen was het gevolg vooral dat beider carrière binnen de partij nogal abrupt ten einde kwam.¹¹ Hoewel het aantal gekozen pvv-vertegenwoordigers door de deelname aan Europese, Provinciale, Eerste Kamer- en lokale verkiezingen explosief is gestegen (van 9 in 2006 naar inmiddels 141 zetels in juni 2019), is er nog geen signaal dat Wilders bereid is om de ledenstop op te heffen.

Armoe troef

Toch is inmiddels duidelijk dat er ook aan deze wijze van organiseren ernstige problemen kleven. Het meest tastbare was dat de partij geen subsidie ontving waar andere partijen in het kader van de Wfpp recht op hebben. Om daarvoor in aanmerking te komen moet een partij een vereniging zijn met minimaal duizend betalende leden die vergader- en stemrecht hebben. Daardoor is de pvv tussen 2006 en 2019 een behoorlijke som geld misgelopen van naar schatting rond de tien miljoen euro.¹²

Wel ontvangt de Tweede Kamerfractie van de pvv ongeveer 165.000 euro per Kamerzetel aan overheidssubsidie voor de bekostiging van fractiemedewerkers en secretariële ondersteuning.¹³ Tussen 2006 en 2019 gaat het al snel om een bedrag van ruim boven de twintig miljoen euro. Met dat geld heeft de pvv inmiddels een behoorlijk ondersteunend apparaat opgetuigd, dat begin 2012 al werk bood aan tientallen werknemers. Van de pvv-vertegenwoordigers in de Tweede Kamer en het Europees Parlement wordt bovendien verwacht dat zij

op vrijwillige basis een klein deel van hun salaris (rond 200 à 300 euro per maand) in de partijkas stoppen.¹⁴ De vorming van een gezamenlijke fractie in het Europees Parlement, met onder meer Front National, het Vlaams Belang en de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), heeft de partij ook extra inkomsten opgeleverd.

Voor haar inkomsten is de PVV daarnaast afhankelijk van donaties van derden. Over de hoogte van deze bedragen is in ieder geval tot 2014 niets met zekerheid te zeggen, omdat partijen niet verplicht waren om giften te melden. De donaties gaan naar de Stichting Vrienden van de PVV die, omdat zij de stichtingsvorm heeft, evenmin verplicht is haar begroting openbaar te maken. In de media, in de politieke wandelgangen en op internet circuleren tal van geruchten over geheime financiers uit de Verenigde Staten en Israël. Om die reden zou Wilders ook regelmatig *fundraising dinners* in de Verenigde Staten bijwonen en contacten onderhouden met rijke Amerikaanse geestverwanten als David Horowitz, Nina Rosenwald en Daniel Pipes.¹⁵ Allen behoren tot de zogeheten Counter Jihad Movement, een netwerk van anti-islamactivisten in de Verenigde Staten, Canada, West-Europa en Israël (zie de bijdrage 'De vliegende Limburger' in deze bundel). De PVV heeft de geruchten over buitenlandse giften zelf ook gevoed door zich fel te verzetten tegen een wetsvoorstel dat partijen wil verplichten om giften van meer dan 4500 euro openbaar te maken. 'Of Truus van drie hoog achter ons 5000 euro wil schenken, gaat u geen bal aan', deelde Brinkman zijn collega-Kamerleden mee in het Kamerdebat over het voorstel.¹⁶ Uiteindelijk kwam deze verplichting er toch, waardoor we vanaf 2014 weten hoeveel en van wie de partij grotere financiële giften heeft gekregen.¹⁷ Inderdaad blijkt veruit de grootste donateur het in Californië gevestigde David Horowitz Freedom Center te zijn. Deze denktank heeft tussen 2014 en 2017 ruim 130.000 euro aan de Stichting Vrienden van de PVV overgemaakt. In dezelfde periode ontving de stichting 18.000 euro van ene J.A. de Keizer uit Dordrecht. Volgens de antifascistische onderzoeksgroep KAFKA gaat het om een vrouw die in het verleden tevens de Centrumdemocraten financieel heeft ondersteund.¹⁸ Ten slotte zou een mysterieuze, in de Amerikaanse stad Buffalo gevestigde organisatie genaamd FOL Inc. 6853 euro hebben geschonken.

Welke bedragen de PVV vóór 2014 heeft ontvangen is nauwelijks na te gaan. Volgens voormalig PVV-Tweede Kamerlid Johan Driessen,

die een tijd lang de financiën van de PVV beheerde, zijn veel van de verhalen over buitenlandse financiers sterk overdreven. ‘Het meeste geld, zo’n vijf ton, is opgehaald in de begintijd van de PVV, waarbij onder meer gebruik werd gemaakt van het netwerk van Bart Jan Spruyt in de Verenigde Staten. Daarna is er nog wel eens wat geld bijgekomen, maar dat waren nooit erg grote bedragen. Eigenlijk is er sinds 2006 voor een groot deel ingeteerd op die vijf ton. Ik weet dat er in 2010 nog twee ton van over was en volgens mij is de partij nu echt platzak.’ De reden dat Wilders weigert openbaarheid te geven over de financiën is volgens Driessen vooral een imagokwestie. ‘Wilders wil liever niet toegeven dat zijn partij straatarm is omdat hij bang is dat dat dan als teken van zwakte wordt uitgelegd. Dan heeft hij nog liever dat over geheime geldbronnen wordt gespeculeerd.’¹⁹ Het bekend worden van de ruimhartige steun van het Amerikaanse David Horowitz Freedom Center zorgde inderdaad voor enige beroering. Het gaf begin 2019 mede aanleiding tot een kabinetsvoorstel om de wet zodanig te verscherpen dat alle giften van buiten de Europese Unie aan politieke partijen verboden worden ‘om buitenlandse beïnvloeding van de democratie te voorkomen’.²⁰

Welke consequenties die eventuele aanscherping van de wet zal hebben is vooralsnog moeilijk aan te geven. Zeker is dat de giften vanuit buiten- en binnenland een fractie vormen van de bedragen die de ledenpartijen jaarlijks aan subsidie opstrijken. Uiteindelijk is het daardoor al jarenlang armoe troef bij de PVV. Alle voor dit onderzoek geïnterviewde dissidenten vertellen dat er structureel te weinig geld was voor zelfs de meest normale activiteiten. Aan de campagnes voor de verkiezingen van het Europees Parlement, de gemeenteraden en de Provinciale Staten besteedde de partij nooit meer dan tienduizend euro. De campagneleiders van de verschillende provincies kregen elk een paar honderd euro voor de provinciale verkiezingscampagne. De PVV beschikte in Friesland, volgens campagneleider Jelle Hiemstra in 2011, nog niet over een fractie van het budget van andere partijen.²¹ De vier campagnes voor de Tweede Kamerverkiezingen – in 2006, 2010, 2012 en 2017 – hebben de partij wel wat meer gekost, maar nog steeds bedragen de kosten veel minder dan wat andere partijen hebben besteed. Zo herinnert Bontes, die verantwoordelijk was voor de financiering van de campagne in 2012, zich dat circa 45.000 euro werd uitgegeven om verkiezingsspotjes te laten maken en uit te zenden op enkele

lokale televisiestations. ‘Maar dat was wel meteen veruit de grootste uitgave die we tijdens die campagne hebben gedaan. Veel meer geld was er niet.’²² Waar veel andere partijen in verkiezingstijd dure verkiezingsspotjes maken, tal van steden bezoeken en her en der in het land politieke cafés en jeugdfestivals organiseren, daar heeft de pvv zich beperkt tot de productie van vaak knullige en goedkoop ogende filmpjes en enkele bliksembezoekjes aan belangrijk geachte steden. Maar er waren geen aparte pvv-standjes op de politieke markten of op de zomerfestivals, er werden geen pvv-verkiezingsprullaria als pennen, mokken en T-shirts uitgedeeld, en er waren nauwelijks advertenties in kranten of tijdschriften te vinden. In januari 2017 kondigde de pvv aan tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen ‘verzetsspray’ uit te delen aan vrouwen om zich te verdedigen tegen (islamitische) aanranders. Toen het puntje bij paaltje kwam, moesten enkele Kamerleden geld inleggen om de busjes verf te kopen, aangezien de partij zelf te weinig financiële middelen had.²³ Typerend was ook dat de partij bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2015 tijdens de zendtijd voor politieke partijen vijf minuten lang alleen de slogan ‘Genoeg is Genoeg’ liet zien. ‘Dat vonden sommigen briljant bedacht, maar er was gewoon niet meer geld voor een spotje’, zo weet het gewezen Tweede Kamerlid Joram van Klaveren.²⁴ Wel maakte de pvv volop gebruik van internet, onder meer door enkele digitale meldpunten te lanceren zoals het beruchte Polenmeldpunt, en een sterke aanwezigheid op Facebook en Twitter, maar veel geld is daar niet mee gemoeid.

Door het ontbreken van financiële middelen is de campagnestrategie van de pvv dan ook vooral gericht geweest op het verkrijgen van gratis publiciteit in de reguliere media. ‘Iedere dag weer was de grote vraag: hoe zorgen we dat we in de media komen’, zo herinnert Bart Jan Spruyt zich van de beginperiode van de pvv.²⁵ Afgaande op de interviews met andere informanten is daar nooit verandering in gekomen. Het optreden van de pvv-fracties in de verschillende gremia kwam geheel in het teken te staan van het genereren van publiciteit (zie ook de bijdrage van Damstra en Vliegenthart in deze bundel). Dat deed de partij enerzijds door eigen media-events te organiseren, zoals het uitbrengen van de film *Fitna* of het houden van een cartoonwedstrijd. Anderzijds kopieerde en perfectioneerde de pvv een parlementaire strategie die de sp al eerder had geïntroduceerd. Deze aanpak bestond eruit om maximaal gebruik te maken van de controlerende

bevoegdheden van de Tweede Kamer, zoals het stellen van mondelinge en schriftelijke vragen, het aanvragen van spoeddebatten en het indienen van tal van moties (zie de bijdrage van Otjes en Louwerse in deze bundel). In directe zin was het resultaat van al deze activiteiten beperkt maar ze zorgden wel voor een voortdurende stroom van publiciteit, die bovendien de indruk wekte van een grote betrokkenheid en sterk activisme. Net als de sp introduceerde de pvv daarnaast een herkenbaar eigen idioom. Van hoog tot laag had de pvv-fractie het consequent over 'islamisering', 'massa-immigratie', 'straatterroristen', 'linkse hobby's' en 'Henk en Ingrid' (zie de bijdrage van Te Velde in deze bundel). Door deze communicatieve discipline werd ook buiten de campagnetijd duidelijk waar de pvv voor stond.²⁶

Zonder grote financiële inspanning kon de partij aldus het merk pvv onder de aandacht brengen en wist zij soms dagenlang de media te beheersen. Bontes durft dan ook wel te stellen dat Wilders 'eigenlijk meer een mediastrategus dan een politicus is... Hij is altijd bezig met het verzinnen van plannen om de media voor zijn karretje te spannen... Bij iedere stap die Wilders zet, denkt hij na over de media-aandacht. Als er ergens geen media komen, gaat hij er ook niet heen.'²⁷ In Nederland ontwikkelde Wilders gaandeweg bovendien een slimme strategie om vooral de televisiemedia voor zijn karretje spannen, zo vertelt Jhim van Bommel, een ander voormalig pvv-Tweede Kamerlid. 'Wilders creëert bewust schaarste door vrijwel nooit in een programma te komen. Als hij dan komt, schieten de kijkcijfers omhoog en durven journalisten hem geen kritische vraag meer te stellen. Die zijn dan echt zo mak als een lammetje omdat ze bang zijn om Wilders tegen zich in het harnas te jagen.'²⁸

Dankzij de populariteit van shockblogs als Geenstijl.nl en De Dagerlijkse Standaard en de opmars van sociale media als Twitter en Facebook beschikt Wilders inmiddels over voldoende alternatieven voor de reguliere media. Zo heeft de pvv aangetoond dat ook partijen die weinig geld hebben electoraal succes kunnen boeken door een handig gebruik van moderne communicatiemiddelen en een slimme mediastrategie. Een nadeel daarbij is wel dat de pvv, meer nog dan ledenpartijen, moeite moet blijven doen om zowel in de reguliere media als op internet aandacht te blijven trekken. Die belangstelling verkrijgt zij eerder met nog radicalere voorstellen en nog hardere confrontaties met tegenstanders, dan met zwaarbevochten compromissen en

moeilijke onderhandelingen met andere partijen. Daardoor plaatst de PVV zich wel steeds meer buiten een politieke orde die in een veelpartijenland als Nederland nu eenmaal wordt bepaald door overleg en samenwerking.

Actief voor de PVV

Een tweede consequentie van de keuze voor een ledenstop is nogal evident, namelijk een gebrek aan leden. Dat de PVV geen leden toelaat, betekent natuurlijk niet dat zij niet tal van activisten achter zich weet. Zo heeft de partij zoals hierboven al vermeld alleen al 141 zetels in de verschillende volksvertegenwoordigende gremia (Eerste en Tweede Kamer, twaalf Provinciale Staten, 31 gemeenteraden – en na de definitieve Brexit ook weer één in het Europees Parlement), en staan er ook tientallen fractiemedewerkers op de loonlijst. Om hoeveel personen het gaat, is moeilijk exact vast te stellen. Allereerst bekleden veel van deze activisten of informele leden meerdere politieke functies. Zij zijn gemeenteraadslid en fractiemedewerker, of combineren het lidmaatschap van de Eerste Kamer met dat van de Provinciale Staten. Zo hebben de senatoren Alexander van Hattem en Ton van Kesteren behalve in de Eerste Kamer ook zitting in de gemeenteraad en Provinciale Staten. In een aantal provincies bleken Provinciale Statenleden zichzelf in dienst te hebben genomen als fractiemedewerkers, waarmee de grens van het toelaatbare werd opgezocht. Al met al zijn er waarschijnlijk rond de honderd informele leden die, al of niet dankzij een combinatie van functies, voltijds voor de PVV in touw zijn, terwijl er nog eens honderd uitsluitend als lid van een gemeenteraad, Provinciale Staten of als fractieondersteuner een deel van de week aan partijwerk besteden. Naast de mandatarissen en fractiemedewerkers zijn er nog rond de driehonderd kandidaten die tussen 2006 en 2019 één of meerdere malen kandidaat hebben gestaan namens de PVV, alsook een groep vrijwilligers die wel eens hand- en spandiensten hebben verricht tijdens een verkiezingscampagne. Hoe groot deze laatste groep is, valt moeilijk vast te stellen, maar afgaande op de meeste schattingen zijn het er nooit veel meer dan een paar honderd geweest.

Hoewel de PVV dus meer is dan een eenmanspartij, is zij vergeleken met de andere Nederlandse politieke partijen nog steeds klein. Zelfs

bij de meest optimistische schatting komt het aantal informele leden niet boven de duizend uit, wat ruim beneden het aantal is van kleine ledenpartijen als 50PLUS en DENK.²⁹ Wat al deze PVV-activisten of informele leden onderscheidt van de leden van andere politieke partijen is bovendien dat ze geen contributie betalen, geen recht hebben om mee te besturen of inspraak te krijgen tijdens algemene ledenvergaderingen, en bovendien meestal pas zijn toegelaten na een sollicitatieprocedure of op voorspraak van een ander informeel lid.

Veel animo om toe te treden tot dit exclusieve gezelschap is er niet. Uit alle getuigenissen van dissidenten blijkt dat het vinden van goede kandidaten steeds uiterst moeizaam verliep.³⁰ Om die reden zag de partij in de meeste gemeenten af van deelname aan gemeenteraadsverkiezingen: er waren simpelweg te weinig kandidaten, of degenen die er waren werden ongeschikt bevonden. Vooral vrouwelijke kandidaten bleken steeds moeilijker te vinden. In de twintig zetels tellende Tweede Kamerfractie zitten in het voorjaar van 2019 nog vijf vrouwen, de negen zetels tellende Eerste Kamerfractie en vier zetels tellende delegatie in het Europees Parlement kent respectievelijk één en geen enkel vrouwelijk lid. Op de kandidatenlijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 en de Provinciale Statenverkiezingen van 2019 was respectievelijk 18,3 en 16,9 procent van de kandidaten vrouw. Daarmee scoort de PVV slechter dan alle andere Nederlandse partijen, met uitzondering van de SGP, waar nog principiële bezwaren tegen het passieve vrouwenkiesrecht bestaan.

Het gebrek aan leden en financiële middelen zorgde er bovendien voor dat de kandidaten die wel waren toegelaten, niet altijd even goed gescreend waren. Het kostte journalisten vaak weinig tijd om na bekendmaking van de PVV-kandidatenlijsten minder fraaie feiten over kandidaten op te graven. Zo bleek de lijsttrekker van de PVV bij de gemeenteraadverkiezingen van maart 2018 in Rotterdam actief in extreemrechtse kringen, waren er verschillende PVV-kandidaten die zich op Facebook of Twitter wat al te grof hadden uitgelaten en werden andere PVV'ers in verband gebracht met stalking, huiselijk geweld, openbare geweldpleging, belastingfraude en alcoholmisbruik.³¹ Door al deze schandalen werd de zoektocht naar goede kandidaten nog moeilijker dan deze door de controversiële standpunten van de partij al was. Veel aspirant-kandidaten haakten af vanwege de negatieve reacties die hun PVV-activisme in hun omgeving opriep. Sommige

kandidaten kregen problemen met hun werkgever, anderen met hun familie of vrienden.³² Voor een maatschappelijke carrière bleek een verleden in de pvv allesbehalve een pluspunt te zijn. In een uitgebreide reportage in *NRC Handelsblad* gaven veel voormalige pvv'ers publiekelijk aan veel moeite te hebben om een baan te vinden, wat mede zou komen door hun verleden in de partij.³³ Een al wat ouder Statenlid in Drenthe raadde jongeren om die reden af om zich kandidaat te stellen voor de partij.³⁴ Daarnaast hebben verschillende pvv-kandidaten en -sympathisanten te maken gehad met bedreigingen, intimidaties en vandalisme. Er zijn inmiddels tientallen verhalen over bekladdingen van huizen, stenen door de ruit en zelfs lawaaidemonstraties voor de deur of bij de werkgever van een pvv'er.³⁵ Op de weinige partijbijeenkomsten die werden gehouden zijn er geen dixielandorkestjes en enthousiaste jongens en meisjes met koffie, thee en ballonnen, maar wel strenge veiligheidsbeambten, detectorpoortjes en demonstranten van de Anti Fascistische Actie of de Internationale Socialisten.

Tegenover deze hoge kosten staan betrekkelijk lage baten. De grimme sfeer op partijbijeenkomsten en de negatieve reacties vanuit de omgeving verschaffen de pvv voor sommigen wellicht het karakter van een hechte gideonsbende vol moedige idealisten, die hun carrière en veiligheid durven opofferen voor de toekomst van het land. 'pvv'ers weten van elkaar hoe moeilijk het is en wat het kost om dagelijks voor de partij en haar kiezers in de weer te zijn', zo omschrijft voormalig Europarlementariër Lucas Hartong de 'wij-tegen-de-rest-mentaliteit'.³⁶ Hij vergelijkt de pvv'ers in zijn autobiografische boek *De 1 minuut-democratie* met de legendarische zestiende-eeuwse Geuzen, 'strijders die weten wat er op het spel staat en beseffen dat als zij niet doorgaan met de strijd en het verzet dat de gevolgen voor het land zeer ernstig zijn'. Nieuwe partijen drijven dikwijls op zulke pioniersromantiek. Daarnaast had de pvv door haar komeetachtige opkomst behoorlijk wat politieke functies te vergeven. Vooral in de begintijd was het daardoor zeker in vergelijking met andere partijen tamelijk eenvoudig om op een verkiesbare plaats terecht te komen, of een baan als fractiemedewerker in de wacht te slepen. Inmiddels heeft zich echter een kleine harde kern van oudgedienden gevormd die al jaren de meeste functies bezetten. Zo zijn acht van de negen leden van de eerste pvv-fractie nog steeds lid van de Tweede Kamer, bestaat de in 2019 verkozen senaatsfractie vrijwel geheel uit personen die al sinds 2010 lid zijn van de

Provinciale Staten en hebben relatief nieuwe pvv-parlementariërs als Vicky Maeyer, Emiel van Dijk, Gabriëlle Popken en Alexander Kops voordat zij in de Tweede Kamer zijn gekomen al een lange loopbaan in de partij achter de rug.³⁷

Partijcongres van de PVV (tekenaar Jean Gouders).

Wie eenmaal tot deze ‘inner circle’ is doorgedrongen, weet zich dankzij de vele dubbelfuncties en het vrij geringe verloop aan de top voor langere tijd verzekerd van een alleszins redelijk inkomen. Daartegenover staat dat zij door de slechte carrièreperspectieven wel steeds meer afhankelijk zijn van de partij. In de praktijk betekent dit: afhankelijk van Geert Wilders, het enige officiële lid van de pvv. Door het ontbreken van een ledenstructuur heeft Wilders binnen zijn partij een vrijwel onbeperkte macht gekregen: er is niets vastgelegd over mogelijkheden om inspraak te krijgen of over procedures waarmee kandidaten worden geselecteerd. In de loop der tijd heeft Wilders een kleine groep vertrouwelingen om zich heen verzameld die de voornaamste interne functies bekleden (zoals lidmaatschap van fractiebestuur, programmacommissie of betrokken zijn bij de kandidatenselectie) en die binnen de partij speciale privileges genieten. Binnen deze groep

was eigenlijk niemand zijn plaats helemaal zeker, aldus Bontes, die als penningmeester een tijd lang hoog in de pikorde stond. ‘Wilders kan heel charmant zijn. Dan geeft hij je het gevoel dat je één van zijn vertrouwelingen bent. Maar hij laat je daarna net zo hard weer vallen. Opeens ben je dan uit de gunst geraakt. Zo wil hij laten blijken dat iedereen uiteindelijk van hem afhankelijk is.’³⁸ Hoewel ze niet allemaal even negatief oordelen over Wilders als persoon, beamen alle PVV-dissidenten wel dat het inderdaad Wilders was die hoogstpersoonlijk bepaalde wie er op de lijst terechtkwam en op welke plaats. ‘Wilders kon je maken of breken. Mensen zijn steeds bang voor de gevolgen als ze een fout maken. Er heerst daardoor een angstcultuur. Heel ongezond’, aldus Van Klaveren.³⁹ Op het jaarlijkse fractie-uitje verzocht Martin Bosma de aanwezigen altijd om op een gegeven moment te applaudiseren voor Wilders, zo herinnert hij zich. ‘Want door hem hadden we nu allemaal een fatsoenlijke baan met een goed salaris.’

Tegelijk maakte Wilders zich volgens Johan Driessen steeds zorgen dat fractieleden zich tegen hem zouden keren. ‘Zo gauw hij zag dat fractieleden te vaak met elkaar optrokken, probeerde hij ze tegen elkaar uit te spelen, bijvoorbeeld door één van de twee niet op de lijst te zetten. Het was echt: verdeel en heers.’⁴⁰ Wilders zag ook niet graag dat fractieleden al te populair werden of dat zij in de provincie een eigen machtsbasis probeerden op te bouwen, zoals Hero Brinkman als Statenlid had gedaan in Noord-Holland. Ook contacten met leden van andere partijen of journalisten werden zo veel mogelijk ontmoedigd. Zo beschrijft Marcial Hernandez in zijn boek over zijn ervaringen in de PVV hoe hij samen met de andere nieuwgekozen Kamerleden daags na de verkiezingen werd onderworpen aan een ‘intimidatiesessie’ onder leiding van Fleur Agema en Bosma. ‘Agema schetste een beeld van een sfeer waarin niemand te vertrouwen was. Ze stak een tirade af over de andere politieke partijen waarin ze tegen je lachen en aardig tegen je doen maar zodra je je omdraait, kan je een mes in je rug verwachten. Er werd een beeld gecreëerd van een partij die drie jaar lang in de loopgraven had gezeten en een gevecht tegen de buitenwereld had gevoerd. Vooral tegen de media. Voornamelijk de media waren uit op ons bloed, ze zouden ons kapot willen maken.’⁴¹

Wilders zelf verschuilt zich het liefst in zijn werkkamer, zo blijkt uit verschillende getuigenissen, waar hij lange dagen maakt. Van de fractiemedewerkers en voorlichters verwachtte hij eenzelfde onvoorwaardelijke inzet. ‘Als hij je nodig had, moest je direct komen,

ook als je op zaterdagavond in de bioscoop zat. Al zijn persoonlijke medewerkers hebben ook vroeg of laat een burn-out gekregen, zo herinnert een oud-medewerker zich.⁴² Twee oud-medewerkers spannen zelfs een rechtszaak aan tegen de PVV, vanwege de 'onmenselijke werkdruk' die volgens hen op de burelen van de fractie heerste.⁴³ Mede door het gebrek aan personeel en financiële middelen moesten er allerlei niet-contractueel vastgelegde werkzaamheden worden verricht en golden er 'dubbeldienstroosters'. Wat Wilders zelf precies in zijn werkkamer uitvoert, blijft zelfs voor zijn fractiegenoten vaak een raadsel. Om de haverklap confronteert hij zijn partijgenoten met plotse koerswijzigingen of voldongen feiten, zoals het voorstel van de 'kopvoddentaks', het loslaten van de 65-jarige pensioenleeftijd als breekpunt, de lancering van het 'Polenmeldpunt' en de samenwerking met Marine Le Pen. Zijn besluit om het eerste kabinet-Rutte in april 2012 te laten vallen, kwam voor het overgrote deel van de fractie als net zo'n verrassing als voor de Nederlandse burgers.⁴⁴ Ook moesten de meeste fractiegenoten uit de media vernemen dat Wilders de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 besloot in te gaan met een één A4'tje tellend verkiezingsprogramma. Enige inspraak werd niet op prijs gesteld. Ook in fractievergaderingen liet hij weinig discussie toe; 'meestal gaf hij direct aan wat hij ergens van vond, waarna de rest zweeg.'⁴⁵

Nu is Wilders bepaald niet de enige partijleider die als een dominante, eigenzinnige workaholic wordt omschreven. Het verschil is echter dat er binnen de PVV geen formele procedures bestaan om hem op andere gedachten te brengen. Zijn fractiegenoten zijn immers geen leden van de partijvereniging met alle rechten van dien. Bovendien is Wilders als leider niet een passant, zoals uiteindelijk de meeste andere partijleiders: zonder hem bestaat er letterlijk geen PVV. Of en hoe er ooit een opvolger zal worden aangesteld, blijft in nevelen gehuld. Het gebrek aan inspraak is voor verschillende aspirant-kandidaten, onder wie volgens insiders enkele zeer capabele, ook een reden geweest om af te zien van een kandidatuur voor het Kamerlidmaatschap.

Los zand

Het gebrek aan een duidelijke ledenstructuur had ook als consequentie dat de organisatorische band tussen het centrum en de periferie

van de partij zeer zwak was. Bij de selectie en scholing van kandidaten voor de gemeenteraden en Provinciale Staten waren nog wel Tweede Kamerleden en Europarlementariërs van de partij betrokken. Maar al tijdens de verkiezingscampagnes in de verschillende gemeenten en provincies bleken de kandidaten er grotendeels alleen voor te staan. ‘Er werden een paar posters opgestuurd en dat was het eigenlijk. De rest moest je allemaal zelf doen. Er werd ook verwacht dat je zelf een deel van de campagne betaalde’, aldus een voormalig Drents Statenlid.⁴⁶ Eenmaal gekozen was er nauwelijks enig contact meer tussen de verschillende PVV-fracties en het fractiekantoor in Den Haag: ‘Op e-mails met vragen kwam vaak geen enkel antwoord. Ze lieten je gewoon in de kou staan’, vertelt er één.⁴⁷ ‘Je kreeg het gevoel dat je er eigenlijk alleen was om de Eerste Kamer te kiezen. De rest deed er niet zo toe. Als je maar geen brokken maakte’, stelt een ander.⁴⁸

Ook de kandidaten die de pech hadden om niet geselecteerd te worden, hoefden niet te rekenen op enige vorm van nazorg of belangstelling vanuit de PVV. Geert Tomlow, een van de niet-gekozen kandidaten, merkte tot zijn verbazing dat vrijwilligers niet eens een bedankbriefje kregen. ‘Of dat nou onkunde is of gewoon lomphed, ik weet het niet. Maar zo ging het altijd bij de PVV. Zelf hoorde ik na de verkiezingen ook maanden helemaal niets meer, terwijl ik keihard had gewerkt voor de campagne.’⁴⁹ Blijkbaar had of voelde niemand in de partijorganisatie de verantwoordelijkheid om zich om de vrijwilligers in het land te bekommeren. Door het gebrek aan menskracht was de partij ook nauwelijks in staat om te reageren op telefonisch of per e-mail gestelde vragen of klachten van burgers.⁵⁰

Deze kille houding en het gebrek aan formele binding met de partij maakten de stap voor veel gekozen PVV’ers om zich van de PVV te distantiëren niet erg groot. Een deel van de vertegenwoordigers in de provincies of gemeenten konden zich waarschijnlijk zonder veel gewetenswroeging afsplitsen. Door het steeds slechter wordende imago van de PVV was de verleiding voor velen groot om de partij de rug toe te keren om zo de schade voor de eigen loopbaan zo veel mogelijk beperkt te houden. In interviews verklaarden verschillenden van hen dat zij ‘zich hadden vergist’ en dat zij ‘niets meer met de partij te maken willen hebben’. Zo raakte de partij tussen 2011 en 2015 alleen al in de Provinciale Staten 18 van de in totaal 69 Statenzetels kwijt door afsplitsingen, meer dan een kwart. In totaal is de partij vanaf 2006 in de

fracties in de verschillende volksvertegenwoordigende organen maar liefst veertig zetels kwijtgeraakt, bijna twaalf procent van het totaal. Dat is een percentage waarmee de pvv zelfs notoire ruziepartijen als de LPF, het Algemeen Ouderenverbond (AOV) en de Boerenpartij naar de kroon steekt. Ook na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2018 en de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2019 ontstonden in verschillende fracties weer conflicten.⁵¹

Behalve Staten- en gemeenteraadsleden in de periferie van de partij gaat het daarbij ook om pvv'ers uit de harde kern. Naast het gebrek aan inspraak werd daarbij ook de politieke koers die Wilders eigenmachtig had uitgezet als reden genoemd. Deze zou in sociaaleconomisch opzicht te links zijn geworden en met betrekking tot islam en integratie te radicaal, zo luidde de klacht van veel vertrekkers. De 'minder Marokkanen'-toespraak was voor een aantal van hen de druppel: onder meer de Kamerleden Joram van Klaveren en Roland van Vliet, Europarlementariër Laurence Stassen en een aantal fractie-medewerkers verlieten de partij. Voor deze meer toegewijde pvv'ers was het vertrek vanzelfsprekend pijnlijker dan voor de genegeerde Statenleden. Velen van hen vergelijken de partij met terugwerkende kracht niet alleen met een sekte, die geheel gebouwd is rondom de wispelturige Wilders, maar ook met een fuik, waaruit het vanwege de beroerde carrièreperspectieven moeilijk ontsnappen is.

Onder leiding van Van Klaveren en Bontes heeft een groep dissidenten geprobeerd een nieuwe partij van de grond te krijgen, VoorNederland (vnl) geheten. Deze partij koos behalve voor een in sociaaleconomisch opzicht rechtser programma ook voor een ledenstructuur, met een wetenschappelijk bureau en een jongerenafdeling. Hoewel de partij meer dan 2000 leden kon inschrijven, lukte het vnl bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017 niet om de kiesdrempel te halen. Een belangrijke reden daarvoor was de opkomst van het programmatisch vergelijkbare Forum voor Democratie (FvD). Lijsttrekker Thierry Baudet en tweede man Theo Hiddema hadden voordien nooit een geheim gemaakt van hun sympathie voor de pvv. Baudet had kort voor hij aankondigde met een eigen partij aan de Kamerverkiezingen te gaan deelnemen nog een uitvoerig rapport voor de pvv geschreven over directe democratie. Hiddema had eerder te kennen gegeven wel in te zijn voor een ministerspost namens de pvv.⁵² Of beiden ooit daadwerkelijk door Wilders zijn benaderd voor een functie

namens de PVV, is niet helemaal duidelijk. Zeker is in ieder geval dat zij nooit de kans hebben gekregen om op zijn minst lid te worden van de PVV. Dat kan een dure misrekening blijken te zijn geweest. Nadat FvD in maart 2017 twee zetels in de Tweede Kamer heeft weten te krijgen, is de partij gestaag in de peilingen gegroeid. Bij de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2019 haalde de partij een verrassende 14,5 procent van de stemmen, waarvan volgens opinieonderzoek een derde uit te-leurgestelde PVV-stemmers bestond. Bij de Europese verkiezingen in mei 2019 kreeg FvD 11 procent van de stemmen en zakte de PVV terug naar 3,5 procent, het slechtste resultaat in haar geschiedenis. De keuze van Baudet om Forum wel open te stellen voor leden heeft bovendien verrassend goed uitgepakt. Begin 2019 had de partij al bijna 31.000 leden en een flinke jongerenafdeling. Natuurlijk waren die leden niet allemaal lid geworden van de PVV, als dat mogelijk was geweest. FvD lijkt vooral steun te vinden onder hoger opgeleide jongeren, voor wie de PVV te ordinair of te radicaal is. Tegelijk toont de snelle groei van FvD aan dat er blijkbaar een grote behoefte bestond aan een nieuwe ledenpartij op de rechterflank. Zo bezien heeft Wilders deze nieuwe concurrentie over zichzelf afgeroepen, door zijn halsstarrige weigering zijn partij open te stellen voor leden. De dramatische nederlaag bij de Europese verkiezingen van 23 mei 2019 en de daaropvolgende kritiek van enkele PVV-Statelieden hebben daaraan niets veranderd. 'De PVV wordt nooit een ledenpartij', zo verklaarde Wilders desgevraagd daags na de verkiezingen.⁵³ Daarmee maakte het enige lid direct een einde aan de discussie voordat die goed en wel was begonnen.

Slot: experiment mislukt?

'Ons model is het model van de toekomst. Het zal door velen worden overgenomen,' zo voorspelde Martin Bosma in 2011 in *De schijn-élite van de valse munters*.⁵⁴ Acht jaar later wijst weinig erop dat Bosma gelijk gaat krijgen. Geen enkele serieuze politieke partij heeft het ledenloze organisatie-model overgenomen. Nieuwkomers als FvD maar ook DENK hebben hun partij opengesteld voor leden en hun organisatie opgetuigd met een jongerenvereniging, een scholingsinstituut en een wetenschappelijk bureau. Het moet voor Wilders en Bosma ongemakkelijk zijn om te zien hoe vooral FvD er in korte tijd in is geslaagd om

zo veel, vooral jonge leden aan zich te binden. De partij is daardoor veel meer zichtbaar in de samenleving dan de pvv, die het nog steeds voornamelijk van alle media-aandacht voor Wilders moet hebben. Als die aandacht uitblijft omdat de media hun aandacht op andere partijen hebben gevestigd, heeft de pvv direct een groot probleem om haar boodschap aan de man te brengen, zoals in de campagne voor de voor Wilders rampzalige Europese verkiezingen van mei 2019 is gebleken.

Daarentegen loopt Baudet met zijn ledenpartij het risico dat hij te maken krijgt met interne conflicten en onthullingen over ‘foute figuren’ in Forum. Een voorproef hiervan heeft hij al gehad in de winter van 2018 toen verschillende leden, onder wie enkele prominenten, zich van hem afkeerden en er bovendien ophef ontstond over vermeend racistische uitspraken van een kandidaat-gemeenteraadslid in Amsterdam. In april 2019 werd bovendien Henk Otten, medeoprichter en het organisatorische brein van de partij, op een zijspoor gezet nadat hij in *NRC Handelsblad* de koers en stijl van Baudet had gekritiseerd.⁵⁵ Bij het afronden van deze bijdrage in mei 2019 is het nog onduidelijk wat het effect van deze machtsstrijd zal zijn op de populariteit van Forum en indirect op die van de pvv.

De pvv heeft echter aangetoond dat ook een partij die geen leden toelaat, het toneel kan worden van interne conflicten en schandalen. In 2005 stelde Wilders nog resoluut in *Kies voor Vrijheid* dat hij ‘geen mensen met verkeerde achtergronden en strafbladen, geen ruziezoekers’ in zijn partij wilde.⁵⁶ De centralistische, ledenloze organisatiestructuur moest daarvoor garant staan. Maar door de keuze voor dat ledenloze model had de pvv een permanent gebrek aan financiële middelen en menskracht. Daardoor lieten de selectie, screening en scholing van kandidaten veel te wensen over. Allerlei ‘foute figuren’ wisten daardoor toch de partij binnen te dringen, zoals de in december 2017 met veel bombarie aangekondigde lijsttrekker van de pvv voor de raadsverkiezingen in Rotterdam. De sterke media-aandacht voor schandalen en conflicten bleek nu niet in het voordeel, maar in het nadeel van Wilders uit te pakken.

Ook was er door het gebrek aan leden weinig contact tussen het centrum en de periferie van de partij. Er werden nauwelijks pogingen gedaan om vrijwilligers aan de partij te binden door ze enige verantwoordelijken te bieden of hen op zijn minst te bedanken voor hun inzet. Als voelsprietten of ambassadeurs van de partij in de samenleving

worden zij nauwelijks serieus genomen. Hier ligt mede een verklaring voor het feit dat het de PVV niet goed lukt om haar aanhang ook bij *second order elections* – dat wil zeggen de verkiezingen waarbij de machtsvraag niet centraal staat, zoals voor de raden en Staten – naar de stembus te krijgen. Veel PVV-vertegenwoordigers in het land voelden zich in de steek gelaten en keerden de partij, waarmee zij weinig binding voelden, de rug toe. Bij gebrek aan een heldere organisatie en een duidelijke hiërarchie kijkt iedereen naar de grote leider als degene die in hoogst eigen persoon alle interne problemen moet oplossen. Daardoor komt veel op de schouders van Wilders terecht. Deze lijkt karakterologisch niet zeer geschikt voor deze rol, hoewel het de vraag is welke politieke leider deze verantwoordelijkheid wel zou kunnen dragen. Veel van de kwalificaties die Wilders door dissidenten krijgt toebedeeld, zoals onvoorspelbaar, autoritair, solistisch en achterdochtig, hangen eveneens samen met het gekozen partijmodel.⁵⁷

Het gebrek aan formele inspraakmogelijkheden zorgt er tevens voor dat vooral actieve informele leden zich na verloop van tijd te weinig gehoord en gezien voelen. ‘Aan de ene kant wordt van je verwacht dat je keihard werkt en veel opgeeft. Aan de andere kant voel je je totaal niet serieus genomen. Heel veel mensen denken op een gegeven moment: waar doe ik het allemaal voor?’, zo verwoordt Driessen een breed gedeeld gevoel.⁵⁸ Om die reden zouden verschillende capabele sympathisanten afgezien hebben van een kandidatuur voor de partij. Veel meer dan de rol van slippendrager van een onnavolgbare solist lijkt de PVV niet te kunnen aanbieden.

Door de keuze voor dit model maakt de PVV ook niet de indruk zich werkelijk voor te bereiden op de uitoefening van concrete macht. Hoewel de PVV meer dan eens als grootste partij uit peilingen is gekomen, zijn er weinig signalen dat zij bezig is kandidaten klaar te stomen voor bestuurstaken op nationaal, provinciaal of lokaal niveau. Weliswaar heeft zich in de loop der jaren een tamelijk hechte kern van PVV-activisten gevormd, maar daar zitten voor zover bekend geen bestuurlijke talenten tussen die bewezen hebben te kunnen functioneren binnen de smalle marges van de Nederlandse coalitiepolitiek. Slechts één maal heeft de PVV bestuurders geleverd in de vorm van twee gedeputeerden in de provincie Limburg, maar erg lang duurde dit experiment niet. Het bieden van gedoogsteun aan het eerste kabinet-Rutte leverde de partij invloed op en ontsloeg haar van de plicht

bestuurders te leveren. Deze op het oog uiterst gunstige uitgangspositie weerhield Wilders er echter niet van om tamelijk abrupt het kabinet te laten vallen. Hierdoor is er grote twijfel ontstaan of er, los van alle inhoudelijke verschillen, wel met de pvv-leider kan worden samengewerkt. En ook of Wilders überhaupt wel geïnteresseerd is in het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid. 'Wilders wil vooral een platform om zijn boodschap uit te dragen', zo stelt Bontes. 'Al dat onderhandelen en die afspraken die dan moeten worden nagekomen, dat is niets voor hem. Het ging gewoon in tegen zijn natuur. Op een dag kon hij er niet meer tegen en trok hij de stekker eruit.'⁵⁹

Toch is het te vroeg om anno 2019 dit experiment als mislukt te beschouwen. Ondanks alle conflicten en schandalen bestaat de pvv nog steeds en is zij de tweede partij van het land. Vanuit theoretisch oogpunt is het goed voorstelbaar dat er in de sterk door de media gedomineerde zogeheten 'toeschouwersdemocratie' blijvend ruimte zal zijn voor een nieuw type partij dat is opgezet rondom een mediagenieke leider en waarin leden zijn vervangen door enkele professionele werknemers.⁶⁰ Deze kunnen zowel zorg dragen voor een uitgekiend publiciteitsbeleid als voor de contacten met de samenleving, die dankzij de moderne communicatiemiddelen makkelijker zijn te onderhouden dan vroeger. De vele afsplitsingen waarmee de pvv op provinciaal en lokaal niveau te maken heeft gehad, suggereren wel dat een dergelijke partij er goed aan doet zich te beperken tot enkele volksvertegenwoordigende gremia. Welke dat zijn, hangt natuurlijk weer af van de vraag of de partij een landelijke machtsfactor wil blijven. In dat geval zal zij namelijk behalve in de Tweede Kamer tevens in de Eerste Kamer vertegenwoordigd moeten zijn en dus ook in de Provinciale Staten.

Het voornaamste probleem waarmee een dergelijke partij te maken zal krijgen, is uiteindelijk de opvolgingskwestie. Bij vrijwel elke politieke partij leidt de opvolging van de grondlegger tot grote problemen, maar bij een partij waarvan alleen de leider lid is, zullen die problemen de kern raken. Hoe wordt een nieuwe leider gekozen? En wordt deze vanaf dan ook weer het enige lid van de partij? In het geval van de pvv is het in ieder geval moeilijk voor te stellen hoe de partij zou kunnen functioneren zonder Wilders. Zelf lijkt hij dit ook te beseffen, want daags na de dramatische Europese verkiezingen van 23 mei 2019 verklaarde hij onomwonden: 'Ik zal nooit aftreden. Nooit... Ik doe het met andere mensen, maar voor een groot deel ben ik de pvv.'⁶¹